

HÖVBY KYRKOGRÅRD

Kulturhistorisk karakterisering och värdering
Vård- och underhållsplan
2013

Sävare pastorat
Skara stift

Beställare

Sävare pastorat

Rapport

Anna Lokrantz, bebyggelseantikvarie

Datum 2013-05-14

Arb.nr 12039

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	Inledning	5
2	Nulägesbeskrivning	6
3	Föreslagna åtgärder och uppskattade kostnader	9
4	Genomförda åtgärder	10
5	Begravningskicket i Sverige	11
6	Hovby kyrkogård	15
7	Omgärdningar , grindar	22
8	Gravvårdar, beskrivning och foton	23
9	Skötselråd	34
10	Lagar	35
11	Gravkarta	39

1. INLEDNING

Hovby kyrka och kyrkogård har fastighetsbeteckning Lidköping Hovby 12:1 och ingår i Sävare pastorat.

Den här planen omfattar både en bedömning av enskilda gravvårdars kulturhistoriska värde och skadebeskrivningar med åtgärdsförslag. Syftet med planen är att vara ett arbetsredskap för församlingen när det gäller skötsel och underhåll. Den fungerar även som underlag för tilldelning av kyrkoantikvarisk ersättning.

ARBETSMETOD

- Arkivsökning för att klargöra kyrkogårdens historia och tidigare utförda åtgärder som inte går att se vid inventeringen.
- Inventering. Gravvårdar med ett mer framträdande kulturhistoriskt värde har markerats med 1 eller 2 enligt det system som Västergötlands museum framtagit.
- Fotografering, beskrivning samt skadedokumentation av de gravvårdar som markerats med 1 respektive 2.

- Sammanställning av plan enligt den modell som Ateljé Arkitekten utarbetat.

PLANENS ANVÄNDANDE

I kapitlet *Föreslagna åtgärder och uppskattade kostnader* finns instruktioner om vilka åtgärder som skall utföras olika år. Obeservera att för de flesta åtgärder krävs tillstånd från Länsstyrelsen, samt upprättande av ett separat åtgärdsprogram. Ofta fordras också att speciell kompetens anlitas, t ex konservator.

På CD-skivan som bifogas planen finns även foton som tagits under inventeringen. Bilderna får användas av församlingen, under förutsättning att källan anges, för icke kommersiellt bruk.

Planen bör ses över i sin helhet vart femte år.

2. NULÄGESBESKRIVNING

Gravvård 2007-2008 har inskriptionen "Filosofie Doktor Karl Olson 1844-1897. Jämte hans Föräldrar"

Gjutjärnsstaketet målas förslagsvis i samband med lagning av sprickor.

Genomgående spricka i gravsten samt mindre sprickor i sockeln.

I det här kapitlet ges en sammanfattning av kyrkogården vad gäller skick på omgärdningar och gravvårdar vid inventeringstillfället.

Hovby kyrkogård har medeltida ursprung. Två gravvårdar vittnar om kyrkogårdens gamla anor; det är ett medeltida gravmonument och en gravvård från 1700-talet. I övrigt finns ett fåtal gravvårdar bevarade från tiden före år 1900 och ett tjugotal från 1900-talets första två decennier. De äldre gravvårdarna finns i den södra delen av kyrkogården. Gravvårdar i granit och kalksten förekommer.

SPRICKOR

Gravvård nr 2007-2008 är utförd i kalksten. Den har en genomgående spricka nedtill samt sprickor i sockeln. Det omgivande staketet i gjutjärn är i behov av målning.

Förslag: Lagning görs av stenkonservator. I samband med detta rengörs stenen och inskriptionen fylls i. Gjutjärnsstaketet målas.

2. NULÄGESBESKRIVNING

MUR

Kyrkogården omges av en kallmurad gråstensmur med olikstora stenar. På östra sidan är muren ojämn och på ett ställe har den rasat. Denna sida av muren är perifer och vetter mot åkermark. Det föreligger ingen säkerhetsrisk, men muren borde ändå ses över och stenar ur läge justeras.

I söder är muren något ojämn på två ställen, men ingen åtgärd har föreslagits.

Förslag: Stenar ur läge på östra sidan justeras. Hela den östra sidan ses över.

JÄRN- OCH SMIDESDETALJER

Kyrkogården har två entréer med smidesgrindar. Ett gjutjärnsstaket omgärdar en av de äldre gravvårdarna på kyrkogården (se rubriken Sprickor ovan).

Järnkonstruktioner påverkas av utomhusklimatet, och metallen bryts långsamt ned. Det finns inga engångsåtgärder som fungerar för all framtid. Därför är det viktigt att varje åtgärd följs upp av fortsatt tillsyn och underhåll. I kapitel 3 har en kostnadsuppskattning gjorts, men arbetet kan också utföras av egen personal.

Förslag: Grindar borstas rena från all ytrost. Målning görs med Wibro rostskyddsfärg i ”karbon black” eller motsvarande som inte grånar. Smidesdetaljerna på kyrkogården målas ungefär vart tionde år.

RENGÖRING

Några av de äldre gravvårdarna har påväxt av alger, lavar och mossor. Detta gör i vissa fall att inskriptionerna är svåra att tyda. Att kunna läsa gravstenens text är för besökare den lättast avläsbara förmedlingen av information, och är därför viktig. Rengöring av gravvårdar i kalksten har också ett annat syfte, då det är en spröd stensort som riskerar att skadas av biologisk påväxt.

Förslag: Rengöring av vissa gravvårdar, noterade i inventeringsblanketterna. Om man på sikt kan få in rutinen att rengöra gravvårdarna varje höst, förenklas arbetet betydligt. Se kap ”Skötselråd” för tips när det gäller rengöring från påväxt.

Gravvård INR 1 är ett kalkstens kors daterat 1757. Viss påväxt förekommer. Denna sten bör rengöras av konservator, eftersom vissa delar av stenen har fal-

Översikt mur i öster.

På ett ställe utmed östra muren har stenar hamnat ur läge.

2. NULÄGESBESKRIVNING

INR 1 är daterad 1757.

lit bort och den är gammal och skör.

Förslag: Rengöring görs av konservator i samband med konserveringsåtgärder på 2007-2008. Efter rengöring kan man överväga att ställa in korset i kyrkan istället.

3. FÖRESLAGNA ÅTGÄRDER OCH UPPSKATTADE KOSTNADER

Nr	Objekt	Åtgärd	År 2013	År 2014	År 2015	År 2016	År 2017	År 2018	Hänvisning
1	Grindar i söder och väster	Målning						20 000 kr	Nulägesbeskrivning, 7.2, 7.3
2	Mur i öster	Justering av stenar ur läge			50 000 kr				Nulägesbeskrivning, 7.1
3	Gravvård 2007-2008	Lagning görs av konservator. Målning av staket.		25 000 kr					Nulägesbeskrivning, 8.1, 8.14
	INR 1	Rengöring							
4	Gravvårdar	Rengöring	X	X	X	X	X	X	Nulägesbeskrivning, 8.3, 8.5, 8.6, 8.7, 8.8, 8.13, 8.18, 8.20, 8.21, 8.22, 8.23, 8.24, 8.27, 8.28
	Summa			25 000 kr	50 000 kr			20 000 kr	
	Angivna kostnader är grova uppskattningar inkl moms i 2013 års prisläge, grundat på tillståndet vid inventeringstillfället.	X: Avser eget eller kontrakterat arbete.							

4. GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

Nr	Åtgärd	Utförd av	Datum	Kommentar

KYRKOGRÄRDAR

Under tidig medeltid anlades Sveriges första kristna begravningsplatser. De medeltida kyrkorna byggdes ofta med en tillhörande liten kyrkogård som delades in efter byarna i socknen. Denna tradition har överlevt till modern tid i form av familjegravar. De första kyrkorna var ibland befästa och sedan behovet försvann har traditionen levt kvar i en liknande form, nämligen kyrkogårdsmuren och entrén. På äldre kyrkogårdar fanns vanligen flera entréer.

På kyrkogårdarna har genom tiderna olika slags byggnader förekommit. Klockstaplar placerades så högt som möjligt bredvid kyrkan för att ljudet skulle nå ut i bygden. Under medeltiden och tiden därefter uppfördes ofta en så kallad tiondelada, för förvaring av böndernas tionden, som betalades i form av spannmål. Sockenmagasin började, efter påbud av staten, byggas i mitten av 1700-talet och skulle lagra spannmål för dåliga tider. Byggnaderna var inte speciellt påkostade och uppfördes i lokala byggnadsmaterial såsom tegel eller, i de skogrika trakterna i Sverige, av timmer. Kyrkogården fungerade under lång tid inte bara som begravningsplats, utan även som

samlingsplats för handel.

Den medeltida kyrkogården var gräsbevuxen och utan planteringar. Ibland fanns en trädkrans runt begravningsplatsen, men oftast återfanns träden utanför kyrkogårdsmuren. Det var genom de medeltida klostren som trädgårdskonsten i Sverige utvecklades. Klostren introducerade växter, exempelvis buxbom, och påverkade genom sina trädgårdar sannolikt de omkringliggande kyrkogårdarna. Efter reformationen kom influenserna från de lokala herrgårdarnas planteringar. I dessa parker började under 1600-talet alléer av inhemska träd att planteras, och under senbarocken introducerades den idag i parker och på kyrkogårdar så vanliga parklinden. Bok, idegran, liguster och måbär dök upp på kyrkogårdarna på liknande sätt. Mot slutet av 1600-talet började trädplanteringar på kyrkogårdarna förekomma i form av lindar på jämnt avstånd runt hela kyrkogården.

Under 1600-talet, då kyrkorummet och gravkoret var de förnämsta gravplatserna, blev kyrkogården mer försummad. Dessutom ingick det, fram till år 1819, i klockarens löneförmåner att få gräsbete för kreatur. År 1554 sände Gustav Vasa ut ett förma-

ningsbrev i Sverige. Där stadgades att gravplatserna inte fick förorenas av djur och att gravarna skulle hållas och bevaras på ett kristligt sätt. Brevet fick ingen större genomslagskraft, troligen delvis på grund av att klockarprivilegierna fortfarande levde kvar. Från den stora stadsbranden i Skara år 1719 berättas om hur en kvinna som upptäckte branden larmade gudstjänstbesökarna genom att bulta på domkyrkodörren med ett människoben som låg på kyrkogården.

Kungligheter och högadel begravdes i många fall inne i kyrkobyggnaderna. Under senmedeltiden fick dessutom övrig adel samt kyrkans välgörare möjlighet till gravplats i kyrkorna. Övriga församlingsbor begravdes i området kring kyrkan. Efter 1783 resulterade upplysningens idéer i en kunglig förordning som förbjöd fortsatt försäljning av gravar inne i kyrkorna. Hygienaspekter hade blivit viktigare och kyrkornas ohygieniska miljö skulle förändras. På 1790-talet skedde en stor befolkningsökning vilket ställde större krav på begravningsplatser än tidigare. För att undvika alltför ohälsosamma miljöer i stadens centrum, blev det allt vanligare att anlägga nya kyrkogårdar utanför staden. Under 1800-talet fick kyrkogårdskon-

5. BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

sten ett genombrott. Gustav IV Adolf genomdrev en författning år 1805 som krävde ritningar för uppförandet av nya kyrkogårdar med rekommendation om trädplantering, inhägnad och striktare planer. År 1815 beslöt den svenska riksdagen om förbud mot begravingar inne i kyrkan, samt att nya kyrkogårdar skulle anläggas utanför stadsgränserna och därmed ersätta kyrkogårdarna inne i städer och byar. Därefter utvecklades kyrkogårdarna till arkitektoniska enheter med gångar, plansystem och kvartersindelning efter symmetriska mönster med influenser från Frankrike. Gravkonsten utvecklades och tog sig uttryck i olika konststilar, stenhuggartraditioner samt järnindustrins gjutna järnkors, kedjor och staket. Nya kyrkogårdar anlades i regel med alléer och regelbundna gravkvarter. Trädbeståndet skulle ge begravningsplatsen parkkaraktär, men även rena mark och luft. Flertalet kyrkogårdar försågs med bisättningskapell.

Kyrkogårdarnas mest framträdande platser, i öster och i söder, såldes ofta som familjegravar till det övre samhällsskiktet. Konsekvensen av detta blev att kyrkogårdarna delades i ett område med köpta gravar och ett med fri- eller linjegravar, dvs allmänna gravar.

De senare bestod ofta av enkla gravkullar eller träkors. Spår av denna indelning kan man ibland fortfarande se på våra kyrkogårdar.

Den så kallade kyrkogårdsparken utvecklades och mot slutet av 1800-talet mjukades de stränga franska idealen upp av influenser från England. Parker och kyrkogårdar anlades och omformades med oregelbundet slingrande stråk, prunkande grönska och friare planteringar. Vid sekelskiftet 1900 utvecklades parallellt med kyrkogårdsparken också skogskyrkogården som, influerad av Tysklands parkkyrkogårdar, antog en än mer fri och oregelbunden karaktär.

1900-talets början kännetecknas av en utveckling av det sena 1800-talets kyrkogårdstyp. Det är först vid mellankrigstiden som en mer industriell tillverkning slår igenom när det gäller gravvårdar av sten. Efterkrigstiden kännetecknas av en accelererande massproduktion av gravvårdar och strängare utformningsbestämmelser som bland annat har lett till att den tidigare variationsrikedom till stora delar försvann. Kyrkogårdar som utvidgades fick ofta regelbundna gångsystem och räta gravrader avdelade av häckar. Under senare halvan av 1900-talet har även

minneslundar uppstått, där endast urnor gravsätts och inga individuella vårdar reses. Gravsättningar i minneslundar ökade starkt under 1900-talets sista årtionden.

GRAVVÅRDSKARAKTÄRER

De tidigaste kristna gravmonumenten som återfinns på svenska kyrkogårdar är så kallade tumbor av kalksten. Formen kan härledas tillbaka till medeltiden då tumbor i olika utformning började förekomma. Typen har levt kvar ända in på 1800-talet med en nedgång under den period då gravsättning inne i kyrkorna var vanligt bland högre stånd. De yngre tumborna är normalt mer sparsamt dekorerade än de äldre, endast med en lågerhuggen fris runt inskriptionsytan.

Parallellt med hällar har gravkullar och vårdar av trä och sten förekommit. Den döde fördes till graven i kista, på en bår eller på en så kallad dödsbräda. Den senare begravdes tillsammans med den avlidne. Under 1600-talet började man ställa upp dödsbrädorna på kyrkogården, ofta på den avlidnes grav. Dennes initialer ristades eller målades på brädan och efterhand innefattades hela namnet, dödsår och ibland bi-

5. BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

belspråk eller annan dekoration. Gravplatsen kunde också markeras av ett enkelt träkors, men på grund av träets korta beständighet finns ytterst få trävårdar kvar.

Fram till mitten av 1800-talet tillverkades stenvårdar hantverksmässigt av stenhuggare. Stenvårdarna från denna tidsperiod utgörs av stående, sparsamt dekorerade och ofta tunna gravvårdar av röd eller grå kalksten. De kan ha en bågformig avslutning uppåt, ibland krönt av spetsar. Denna gravvårdstyp var vanlig ända in mot 1870-talet.

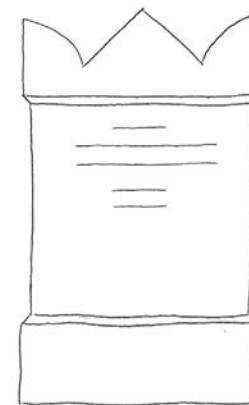
Från 1850-talet fram till 1890-talet växte stenindustrin i Sverige och med den en stor variationsrikedom beträffande gravvårdstyper och material. Maskinell tillverkning av gravvårdar blev vanligt förekommande och kataloger över gravvårdstyper började nu ges ut. Exempel på gravvårdar från perioden är marmorkors på postament av granit eller sandsten, samt obearbetade stenar med infälld marmorplatta. Den svarta, polerade obelisk på massiv sockel och med avfasad avslutning var också en vanlig typ. Ju högre gravstenen var, desto ”finare” ansågs personen vara. Gravstenarna omgärdades ofta av en stenram, med

eller utan järnstaket. Andra vanliga gravvårdar från denna tid är låga eller höga stående vårdar i granit med grovhuggna sidor och slät, blankpolerad framsida.

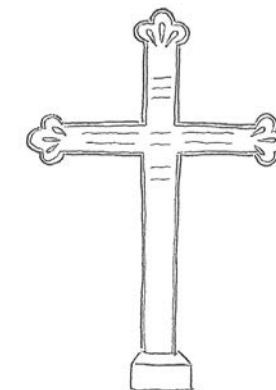
I samband med att gravkonsten på kyrkogårdarna utvecklades kom även planteringar i anslutning till gravanordningen. Buxbomshäckar runt gravplatserna var länge en vanlig företeelse på kyrkogården och gravkullarna kläddes ofta av sedum.

Under 1800-talets andra hälft blev gjutjärn ett mycket populärt material. En vanlig typ är gravvårdar i form av ett järnstaket, i varierande höjd och utformning, på en sten- eller järnram. Även trästaket har förekommit. På ena sidan av staketet hängdes en inskriptionsplatta, exempelvis föreställande en pergamentsrulle eller i enklare utformning. Gjutjärnsstaket förekom också i kombination med en stående hög sten av granit.

Andra gjutjärnsvårdar var järnkors som förekom både med enklare dekoration och med en mycket välgjord dekorativ yta. Gjutjärnsvårdarna var i allmänhet målade svarta, i vissa fall med förgylld inskription och/eller försilvrade detaljer, men även grön och grå

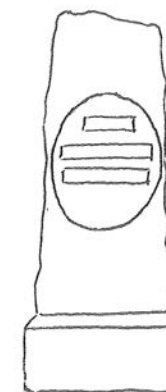
Gravvård i kalksten från första halvan av 1800-talet.

Kors i gjutjärn

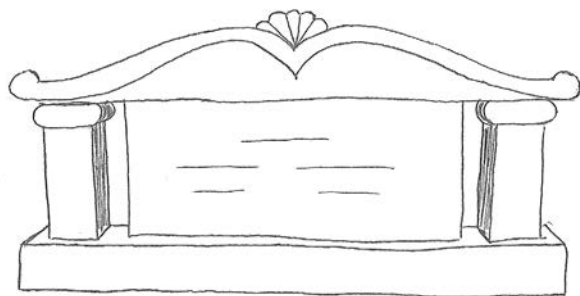

Obelisk

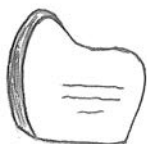

Hög gravvård med grovhuggna sidor.

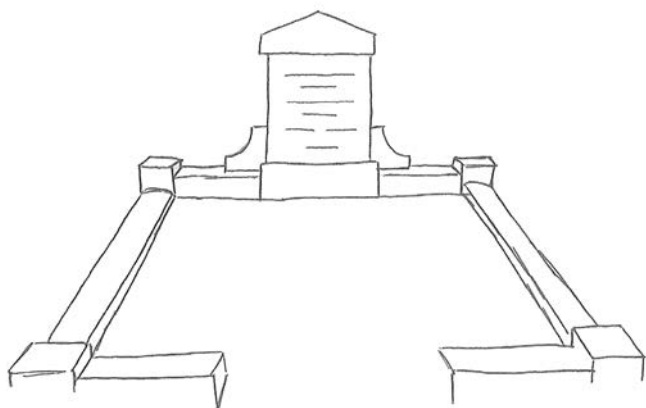
5. BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

Gravsten med texttavla mellan kolonner.

Exempel på modern gravsten

Gravvård med stenram från tidigt 1900-tal

färg förekom. Gravvårdar av trä och järn förekommer nästan inte alls efter 1920-talet.

Efter sekelskiftet 1900 var fortfarande de tidigare nämnda obeliskerna en vanlig gravvårdstyp. Vanliga var också så kallade bautastenar, dvs mycket höga gravstenar med grovhuggna sidor, jugendinspirerade vårdar med växtornamentik samt lägre kraftiga vårdar med grovt bearbetad stenram med rundad profil och markerade hörn. Dekorationer förekommer i form av stenkulor och urnor för blommor.

Under 1920-talet blev formspråket mer stramt och klassicerande, med slätare ytor samt dekorationer i form av t ex facklor och oljelampor. Exempel är granitvårdar med en texttavla mellan två kolonner, krönt av en tempelgavel, vilka förekommer i olika variationer från 1920-talet fram till idag.

Efter andra världskriget utvecklades en ny gravvårdstyp, som karaktäriseras av låga breda granitvårdar med enkla stenramar. Restriktioner från många kyrkogårdsnämnders sida med avseende på nyproducerade gravvårdars höjd och bredd resulterade i att de flesta gravstenar som uppfördes under efterkrigstiden fick en likriktad utformning. En annan orsak var

stenindustrins svårigheter efter kriget som medförde att utrymmet för konstnärlig utveckling begränsades kraftigt.

1960- och 70-talsstenarna har en mer förenklad form och typografi. Gravvårdarna är oftast utförda i slätpolerad diabas alternativt röd eller grå granit och eventuellt med någon mindre dekoration, till exempel med motiv från växt- eller djurriket.

Gravvårdar från omkring 1980 och fram till idag visar på ett rikare och personligare formspråk än vårdarna under efterkrigsdecennierna. De tidigare strikta reglementen för utformningen av gravstenar mjukades upp i och med 1990 års begravningslag och har gett utrymme för en mer personlig utformning av vårdarna. Dekorationer kan ofta ha en starkt personlig anknytning, med motiv som exempelvis uttrycker den avlidnes livsåskådning eller fritidsintressen.

Malin Elmberg

6. HOVBY KYRKOGRÅRD

SOCKNEN - EN BAKGRUND

Hovby socken ligger i Kinnefjärdings härad, ca 5 km söder om Lidköping, och gränsar i väster till Råda och Kållands-Åsaka socknar, i söder till Norra Härene och i öster till Sävare. Lidan bildar gräns mot väster.

Socknen utgörs av uppodlad slätt, och huvudnäringen har varit jordbruk.

År 1952 uppgick Hovby i Vinninga landskommun. 1969 inordnades denna i Lidköpings kommun.

Hovby var tidigare annexförsamling i pastorat med Norra Härene som moderförsamling. Från år 2006 ingår Norra Härene i Sävare församling.

KYRKOGRÅRDENS HISTORIA

Hovby kyrka har medeltida ursprung, och kyrkogård har sannolikt funnits lika länge som det funnits en kyrka på platsen.

Vid mitten av 1800-talet ordnades kyrkogården så att begravingarna skedde radvis i ordning och inte varje gård för sig. En utvidgning gjordes åt söder 1892-1894.

Hovby församlings folkmängd ökade i och med

att Majåker bebyggdes med villor under 1970-talet.

Därför reserverade församlingen ett område åt öster för ytterligare utvidgning.

År 1974 gjordes parkeringsplatsen iordning och träd planterades som inhägnad.

År 1997 gjorde Hushållningssällskapet en gravkarta där det angavs vissa gravvårdar med ett kulturhistoriskt värde som skulle bevaras för framtiden.

KYRKOGRÅRDEN IDAG

Omgivning

Kyrkan och kyrkogården ligger utmed en väg som ligger parallellt med (väster om) vägen mellan Lidköping och Jung. Strax norr om kyrkan går en liten byväg mot Skofteby.

Runtomkring kyrkogården ligger öppna marker med åkrar och hagar. Några gårdar finns i kyrkans närhet.

Utanför kyrkogårdsmuren i söder finns en större parkeringsplats för kyrkans besökare och en ekonomibygnad för kyrkvaktmästaren.

Översikt från söder.

6. HOVBY KYRKOGRÅRD

Grind i söder.

Grind i väster.

Omgärdningar och entréer

Kyrkogården omgärdas på alla sidor av en kallmurad stödmur. Innanför muren finns en häck. I norr, väster och öster finns en trädkrans. Grindar finns i söder och väster. Det är en enkelgrind i söder och en dubbelgrind i väster, båda i svartmålat smide och med firsidiga portstolpar i granit resp kalksten.

Markbeläggning

Från entréerna löper grusgångar fram till kyrkan. Runt kyrkobyggnaden ligger också grus. I övrigt utgörs markbeläggningen av gräs.

Byggnader

Nuvarande Hovby socken utgjorde tidigare två socknar med två kyrkor - en i Hovby och en i Östby. Östby kyrka förföll under 1500-talet, och Hovby kyrka blev gemensam för båda byarna.

Kyrkan ligger i öst-västlig riktning i den norra delen av kyrkogården. Det är en oputsad kyrka i sandsten och gråsten. Koret är fullbrett och tresidigt avslutat. Tornet i väster är av trä med rödfärgade fasader. På norra sidan finns en sakristia.

Kyrkans äldsta delar är från 1100-talet. Sannolikt föregicks den av en ännu äldre kyrka av trä. Vid slutet av 1600-talet utvidgades kyrkan åt öster, och troligen lämnades enbart västra gavelmuren intakt. Det medeltida sandstensmurverket kompletterades med gråsten.

Tornet uppfördes 1830 och den nuvarande sakristian 1904.

I anslutning till parkeringen i söder finns en ekonomibyggnad och en redskapsbod, båda är klädda med röd locklistpanel. De är troligen uppförda 1989.

Kyrkogårdens disposition

Kyrkogården är liten och har en rektangulär form. Den är indelad i två kvarter, numrerade från 1001 till 1266 och från 2001 till 2159, avdelade från varandra av grusgångar. Den största delen ligger söder om kyrkan. Här finns också majoriteten av de äldre bevarade gravvårdarna.

Gravvårdskaraktärer

På Hovby kyrkogård anges titlar på nitton gravvårdar. Nio av dem har anknytning till lantbruk - det är

6. HOVBY KYRKOGRÅRD

hemmansägare, lantbrukare och godsägare.

Titlar från skolans värld är skollärare och folkskollärare.

Övriga titlar är lägenhetsägare, distinktionskorpral, häradshövding, klockare, urmakare, filosofie doktor, veterinär och riksdagsman.

Kyrkogårdens äldsta grav är medeltida. Gravmonumentet utgörs av en liggande, kistformad sandstenshäll med avfasade kanter och zickzackformat bandmönster på ovansidan. Vid ena änden finns ett stenkors med inhugget ringkors och bladslingor.

Kyrkogårdens äldsta gravvård med datering är det kalkstenskors som står lutat mot kyrkans västgavel, och som anger årtalet 1757.

Gravstensformerna under 1800-talets andra hälft var många och varierade. Efter 1850 växte stenindustrin tack vare nya metoder som gjorde att det gick lättare att bearbeta hårda stenar som granit och diabas. Fram till omkring 1880 var dekoren sparsam, men sedan började man i högre utsträckning hugga in former och dekor.

En typ av gravvård är den polerade i svart granit

Ovan och till höger medeltida gravkors, INR 2.

Gravsten i kalksten daterad 1757.

Gravvård 2037-2039 har inskriptionen "Lantbrukaren SJ Eriksson 1842-1909. Hans maka Maria Kristina 1852-1928. Urmakaren Robert Eriksson 1885-1921"

6. HOVBY KYRKOGRÅRD

2086-2087 är rest över klockaren Karl Andersson 1830-1909.

2144: Svart gravsten i granit med polerad framsida, daterad 1909.

2095-2096 är ett exempel på en vanlig typ av gravvård från tidigt 1900-tal.

2009-2010: Veterinär Edward Olson familjegrav.

Weterinärläkaren David Justus Christoffer Angelin. Född 1818, död 1878.

1249-1251 är en av få bevarade stenramsgravar med grusbädd på Hovby kyrkogård. Den har en framträdande placering utmed grusgången upp mot kyrkan.

som var vanlig under slutet av 1800-talet och de första decennierna av 1900-talet. På Hovby kyrkogård finns tre gravstenar av denna typ. Det är 2037-2039, 2086-2087 samt 2144. 2037-2039 är rest över *Lantbrukaren SJ Eriksson 1842-1909* samt maka och son. Stenen är grovhuggen och har en polerad, oval inskriftsplatta. Den är en av få gravvårdar på kyrkogården som har kvar sin stenram och grusbädd.

De två andra exemplen är högresta med polerad framsida. De är intressanta att bevara bland annat på grund av att det finns titlar angivna.

En annan vanlig typ av gravvård vid 1900-talets början var den högresta i grovhuggen granit med oregelbunden silhuett. Det finns två exempel i Hovby, det är 2095-2096 med inskriptionen *Hemmansägaren And Andersson, Skatteg, 1833-1906. Hans maka Britta Lisa Moberg 1936-1901. Skolläraren SW Hofvind 1861-1888. Hemmansägaren Gustaf Andersson, Claseg, 1872-194?* och 2009-2010 som är utformad som en runsten med drakslingor och har inskriptionen *Veterinär Edvard Olson familjegrav*.

På Hovby kyrkogård finns ett exempel på en sorts naturromantisk sten som förekom framför allt under

6. HOVBY KYRKOGRÅRD

andra halvan av 1800-talet. Den är huggen i kalksten och prydd med skulpterade slingor med murgröna. Den kröns av ett kors i sandsten och har en texttavla i marmor. Stenen är rest över *Weterinärläkaren David Justus Christoffer Angelin 1818-1878*.

Kyrkogården har ett tiotal bevarade stenramsgravar med grusbädd. Av äldre foton framgår att det tidigare har funnits fler, och det går även att se spår av rammar vid några av gravvårdarna.

Den mest påkostade är stenramsgraven är nr 2007-2008. Graven utgörs av en rest sten i kalksten, omgiven av ett svartmålat gjutjärnsstaket som står på en bred, lågerhuggen kalkstensram. Graven är rest till minne av *Filosofie Doktor Karl Olson 1844-1897. Jämtens föräldrar*.

Två större liggare i kalksten finns också på kyrkogården. Det är 2148, daterad 1879, och 2085 från 1909. Ett exempel på en liten anspråkslös liggare är 1219 med inskriptionen *Distinktionskorpralen AG Landström 1850-1901*.

Gravvårdar resta över kvinnor var ovanligt i äldre tid, framför allt före 1930. De vårdar som finns är ofta över kvinnor som var förmögna nog att skaffa

2007-2008 omges av ett gjutjärnsstaket.

2148 är ej läsbar men är enligt gravregistret rest över *Anders Eriksson 1802-1879 och Maria Charlotta Eriksson 18914-1888*.

2085, *Fredrik Apell 1838-1909, Inga Maria 1840-1911*.

1219 är ett exempel på en liten anspråkslös liggare.

2080, till minne av *Kristina Johansson 1821-1892*.

6. HOVBY KYRKOGRÅRD

Norr om kyrkan finns ett litet område med sex barngravvårdar.

De äldre gravvårdarna finns söder om kyrkan.

sig en egen sten, eller så rör det sig om små, enkla liggare. På Hovby kyrkogård finns fyra exempel på gravvårdar resta över enbart kvinnor. Den äldsta av dem är 2080 som är en liggare med inskriptionen *Kristina Johansson 1821-1892, Backalund*.

På norrsidan av kyrkogården finns ett litet område med enbart gravvårdar resta över barn. Det är sex stycken gravvårdar daterade från 1930 till 1982.

SAMMANFATTNING

Hovby kyrka och kyrkogård ligger i ett öppet jordbrukslandskap och omges av åkrar och hagmarker på alla sidor. Kyrkan har medeltida ursprung. Sitt nuvarande utseende fick den 1830, då västtornet byggdes. Kyrkogården har sannolikt funnits lika länge som kyrkan, och utvidgades åt söder vid slutet av 1800-talet.

Hela kyrkogården omges av en kallmurad gråstensmur, samt häckar och en trädkrans. Entréer finns i söder och väster.

De titlar som finns angivna på gravvårdarna vittnar framför allt om Hovby som en jordbruksbygd.

På kyrkogården finns två stenar som vittnar om

att detta har varit en begravningsplats under lång tid.

Det är ett medeltida gravmonument som utgörs av ett kors och en liggande sten framför, samt ett kors från 1700-talet som står lutat mot tornet.

De äldre gravvårdarna på kyrkogården finns i den södra delen. Bland dem utmärker sig 2007-2008 som omges av ett gjutjärnsstaket, samt 2009-2010 som är utformad som en runsten med drakslingor.

Kyrkogården i övrigt präglas av gravvårdar från 1950-talet och framåt.

LISTA PÅ UTVALDA GRAVVÅRDAR

I de fall numrering saknats, har gravvårdarna givits ett inventeringsnummer INR.

Gravvårdar märkta med 1 - omistliga

INR 1, INR 2, INR 3, INR 4, INR 5, INR 6, 1219, 2007-2008, 2009-2010, 2037-2039, 2081-2082, 2083, 2086-2087, 2095-2097, 2101, 2144, 2148

Gravvårdar märkta med 2 - värdefulla

1010, 1021-1022, 1035-1036, 1048, 1094-1095, 1104-1105, 1106-1107, 1154-1157, 1249-1251, 2035, 2085

6. HOVBY KYRKOGRÅRD

De gravvårdar som har ett mer framträdande kulturhistoriskt värde har markerats med 1 eller 2 enligt det system som Västergötlands museum framtagit och där 1 avser de gravvårdar som har högst kulturhistoriskt värde. Nedan redogörs för de bedömningskriterier som använts. Bedömningskriterierna finns med i inventeringslistan (kap 8) där alla utvalda gravvårdar är beskrivna och bedömda.

Gravvårdar äldre än 1900 bör bevaras för att de representerar äldre tiders gravskick och för att de är förhållandevis få.

Gravvårdar med en miljöskapande funktion bör bevaras om de ingår i ett sammanhang tillsammans med andra gravvårdar, t ex i de fall där flera gravplatser från samma släkt står samlade.

Gravvårdar av socialhistoriskt intresse är exempelvis de som anger titlar och yrken och som därmed vittnar om olika sociala skikt i samhället. Det kan också gälla en grav specifikt tillägnad en kvinna, vilket innan 1930-talet var relativt ovanligt. Även barngravar är ovanliga.

Gravvårdar av lokalhistoriskt intresse gäller de gravar där

personen/slakten varit känd i bygden eller i landet och som därmed berättar något särskilt. Poängteras bör att inga djupgående personhistoriska efterforskningar har gjorts.

Gravvårdarnas utformning kan till exempel visa på en viss tids stilideal, och därmed vara representativ, eller vara särskilt noggrant eller konstnärligt bearbetad. Det kan också gälla en grav med ovanlig utformning, antingen för den specifika kyrkogården eller för kyrkogårdar i allmänhet.

KÄLLOR

Antikvarisk-topografiska arkivet

Arkiv på Västergötlands museum

Bebyggelseregistret:

Bärnebo, Sven (1982) *N Härene och Hovby. En hembygdsbok*, Vara

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se>

Colling, F (1936) *Skaraborgsbygden del V - Vänerstranden*, Hjo

7. OMGÄRDNINGAR, GRINDAR

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej

Objekt	Teknisk uppbyggnad	Åtgärdshistorik/kommentar	Skadebeskrivning	Skadevärdering	Föreslagna åtgärder
7.1 Mur	Kallmurad stödmur.	Enligt uppgift omlagd under 2000-talet.	Östra sidan är ojämn och ett mindre ras förekommer på ett ställe. Mindre ojämnheter på södra sidan.	2:15 5	Justering av stenar ur läge. Översyn hela östra sidan.
7.2 Grind i söder	Granitstolpar, avfasade upptill. Enkelgrind i svartmålat smide.		Begynnande färgsläpp på grind.	2:18	Målning.
7.2 Grind i norr	Kalkstensstolpar. Dubbel grind i svartmålat smide.		Begynnande färgsläpp på grind.	2:18	Målning.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej								
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värde- karakter- isering	Kulturhistorisk motivering	Vårdas av kyr- korådet	Skadebeskrivning	Skade- värder.	Föreslagna åtgärder
8.1 INR 1	Kalkstens Kors med huggen inskription.	INS Född 1622 död 1757. I övrigt oläsbar	1	Ålder (1700-tal)		Viss påväxt. Visst materialbortfall, inget pågående.	2:14 5	Rengöring görs av konservator.
8.2 INR 2	Romansk gravvård, bestående av liggande kistformad sandstenshäll med avfasade kanter och zickzack-format, bandmönster i låg relief på översidan. Vid västra änden ett stenkors 0,85 m h, 0,35 m br vid basen och 0,17 m tj, med inhugget ringkors på den mot öster vända sidan.	RAÄ-nummer Hovby 6:1	1	Ålder (medeltida)				
8.3 1010	Låg och bred i svart granit med rundat krön. Försänkt inskription och dekor i form av kors. Står på sockel.	Linus Färdigh 1886-1916, Klastorp	2	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intressant (gårdsnamn)		Viss påväxt.	2:13	Rengöring.
8.4 1021- 1022	Stenram i lågerhuggen kalksten, grusbädd. Liggande livsten med försänkt, svartmålad inskription.	Karl Aug Grön 1851-1926, och hans maka Johanna Kristina 1847-1917	2	Utformning (en av få bevarade gravvårdar med stenram och grusbädd) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.	X			

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej								
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Vårdas av kyrkorådet	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.5 1035- 1036	Låg och bred i svart granit med rundat krön. Försänkt inskription och dekor i form av kors. Står på sockel.	Janne Färdigh, familjegrav. Enligt gravregistret har gravsättningar gjorts 1921 och 1933.	2	Miljöskapande värde i sammanhang med 1010.		Omfattande påväxt.	2:13	Rengöring.
8.6 1048	Liten liggare i grå granit med polerad ram, inskription och dekor i form av strålande stjärna.	Ivar 1927-1928, Alebäck	2	Socialhistoriskt intressant (barngrav före 1930)		Omfattande påväxt.	2:13	Rengöring.
8.7 1094- 1095	Låg och bred i grå granit. Rakt krön med dekor i form av fransar. Vid var sida kannelerad kolonn. Försänkt, svartmålad inskription.	Lägenhetsägaren Aug Andersson 1866-1938. Hans maka Ellen 1874-1958, Björkelund	2	Socialhistoriskt intressant (titel) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.		Viss påväxt.	2:13	Rengöring.
8.8 1104- 1105	Granit med rusticerad ram och försänkt inskriftsplatta. Har haft stenram.	Hemmansägaren Johan Andersson, Haraldsgården 1849-1920. Hans maka Ida Kristina 1862-1929	2	Socialhistoriskt intressant (titel, gårdsnamn)		Omfattande påväxt.	2:13	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej								
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Vårdas av kyrkorådet	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.9 1106- 1107	Hög och smal i grå granit. Rakt, utkragande krön med dekor i form av palmetter och stjärna. Polerad inskriftsplatta med en blomma i varje hörn. Försänkt, svartmålad inskription och dekor i form av kors.	Folkskolläraren SP Larsson 1851-1944. Hans maka Anna f Johansson 1871-1916. Sv Ps 66. Dottern Dagmar 1901-1985	2	Socialhistoriskt intresse (titel) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.				
8.10 1154- 1157	Stenram med grusbädd. Livsten låg och bred med inskription i relief. Sex små liggare finns runt livstenen.	Livsten: JE Johanssons familjegrav, Broholm? Liggare: Erik Patrik 1896-1966, Olga Adèle 1892-1956, Edith Dagmar 1894-1912, Aron Evald 1888-1974, Agnes Hildur 1882-1998, Folke Elof 1900-1902.	2	Socialhistoriskt intressant (gårdsnamn) Utformning (en av få gravar med stenram och grusbädd på kyrkogården). Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.	X			
8.11 INR 3	Kalksten med rundbågigt överstycke. Pikhuggen yterkant. Försänkt inskription och dekor i form av kors.	Anna Stina Nyberg 1832-1900	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intressant (kvinnograv) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.		Vid inventeringstillfället låg stenen ned pga att den inte uppfyller krav på säker förankring.		Kommer att resas efter att ny förankring har gjorts.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej								
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värde-karakter-isering	Kulturhistorisk motivering	Vårdas av kyrkorådet	Skadebeskrivning	Skade-värder.	Föreslagna åtgärder
8.12 1219	Liten liggare i röd granit med polerad yta och inskription. Försänkt ram med en lilja i varje hörn.	Distinktionskorpralen AG Lundström 1850-1901	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intressant (titel) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.				
8.13 1249- 1251	Stenram med grusbädd. Ram med försänkt tröskelsten. Livsten låg och bred i röd granit. Arkitektonisk uppbyggnad med joniska kolonner vid var sida som bär upp ett entablement med tandsnittslinje. Polerad framsida och inskription i relief. Framför finns en liggare.	Hemmansägaren Carl Larsson 1851-1940. Hans maka Emma 1854-1915. Arvid Karlsson 18..-1972. Hans maka Signe 1896-19.... Tågården. Liggare: Wentzel Karlsson 1920-2009, Tågården.	2	Socialhistoriskt intressant (titel, gårdsnamn) Utformning (ev av få bevarade ramgravar på kyrkogården) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.		Viss påväxt.	2:13	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej								
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värde-karakter-isering	Kulturhistorisk motivering	Vårdas av kyrkorådet	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.14 2007- 2008	Svartmålat gjutjärnsstaket, stående på lågerhuggen kalkstensram. Grusbädd. Livsten i kalksten med vinkelbrutet krön. Står på två socklar, den övre profilerad. Försänkt, svartmålad inskription.	Filosofie Doktor Karl Olson 1844-1897. Jämtne hans Föräldrar	1	Ålder (före 1900) Socialhistoriskt intressant (titel) Utformning (enda gravvården med järnstaket) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.		Genomgående spricka nedtill på livsten samt sprickor i sockel.	2:14	Lagning görs av konservator. I samband med det rengöring och målning av järnstaket.
8.15 2009- 2010	Utformad som en runsten med slingor och drakhuvud. Inskription i relief.	Veterinär Edward Olson familjegrav. Födelseår 1846 enligt gravregistret.	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intressant (titel) Utformning (ovanlig)				
8.16 2035	Låg och bred i svart granit. Rundat, något smalare krön. Vid var sida kannelleringar. Inskription i relief.	Sven J Pettersson 1836-1922, Haggården	2	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intressant (gårdsnamn)				
8.17 2037- 2039	Stenramsgrav i svart granit med grusbädd. Stenramen har markerade hörn. Hög och smal livsten i svart granit med rusticerad sida. Oval, polerad inskriftstavla med polerad inskription.	Lantbrukaren SJ Eriksson 1842-1909. Hans maka Maria Kristina 1852-1928. Urmakaren Robert Eriksson 1885-1921	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intressant (tilar) Utformning (en av få bevarade stenramsgravar) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.				

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej								
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Vårdas av kyrkorådet	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.18 INR 4	Liten, stående i svart granit med rusticerad sida. Pole-rad framsida och polerad inskription.	Johanna Svensson 1836-1911, Sv Ps 175?	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intressant (kvinnograv före 1930)		Omfattande påväxt.	2:13	Rengöring.
8.19 INR 5	Liggare i grå granit. Inskription i relief. Dekor i form av försänkt kors.	Kristina Johansson, 1821-1892, Backalund	1	Ålder (före 1900) Socialhistoriskt intressant (kvinnograv före 1930) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.				
8.20 2081- 2082	Kalksten med rundbågigt krön. Rusticerad sida och sockel. Försänkt inskription och dekor i form av kors.	Här vilar SA Månsson 1860-1908. Sv Ps 480	1	Ålder (tidigt 1900-tal)		Omfattande påväxt.	2:13	Rengöring.
8.21 2083	Liten liggare i röd granit. Polerad ovansida och inskription. Försänkt ram med liljor i varje hörn.	Hustrun Charlotta Lundström 1846-1908	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (kvinnograv före 1930)		Omfattande påväxt.	2:13	Rengöring.
8.22 2085	Liggare i kalksten med lågerhuggen, försänkt ram. Försänkt inskription.	Här vila Fredrik Apell 1838-1909, och hans hustru Inga Maria 1840-1911	2	Ålder (tidigt 1900-tal)		Påväxt.	2:13	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej								
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Vårdas av kyrkorådet	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.23 2086- 2087	Hög, smal i svart granit med vinkelbrutet krön. Polerad framsida och inskription. Dekor i form av kors och bladslingor.	Klockaren Karl Andersson 1830-1909, Ps 479	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (titel)		Viss påväxt.	2:13	Rengöring.
8.24 2095- 2097	Hög och smal i röd granit. Rusticerad med två polerade, försänkta inskriftsplattor; en oval och en rektangulär. Försänkt inskription.	Hemmansägaren And Andersson, Skatteg, 1833-1906. Hans maka Britta Lisa Moberg 1936-1901. Skolläraren SW Hofind 1861-1888. Hemmansägaren Gustaf Andersson, Claseg, 1872-194?	1	Ålder (före1900-tal) Socialhistoriskt intressant (titlar, gårdsnamn) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.		Påväxt i mindre omfattning.	2:13	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej								
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Vårdas av kyrkorådet	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.25 2102	Kalksten med rusticerad sida och baksida. På framsidan dekor i relief i form av murgröneblad. Försänkt inskriftstavla i vit marmor, med stickbågigt överstycke. Stenen kröns av ett kalkstenskors. Konserverades 2007 av Cecilia Strömer - rengöring, lagning av sprickor mm.	Weterinärläkaren David Justus Christoffer Angelin. Född 1818, död 1878. Dav Ps No 135 v 6. Psb No 468 v 12, 13	1	Ålder (före 1900) Utformning (enda gravvården med denna utformning på kyrkogården) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.				
8.26 2144	Hög, smal i svart granit med oregelbundet krön och sida. Polerad framsida. Försänkt inskription.	Hemmansägaren Lars Karlsson, Tågg, 1822-1909, och hans maka Stina Lisa Bengtsdotter 1827-1905.	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intressant (titel, gårdsnamn) Utpekad i Hushållningssällskapets inventering 1998.				
8.27 2148	Stor liggare i kalksten. Uppdelad i två hållar i relief med avfasade hörn .	Ej läsbar. Från gravregistret: Anders Eriksson 1802-1879. Maria Charlotta Eriksson 18914-1888	1	Ålder (före 1900)		Omfattande påväxt.	2:13	Rengöring.
8.28 INR 6	Hög, smal i kalksten med rundbågigt krön.	G ? Larsson 1850-1879	1	Ålder (före 1900)		Påväxt.	2:13	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

GRAVVÅRDAR MARKERADE MED 1

INR 1

INR 2

INR 3

1219

2007-2008

2009-2010

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

2037-2039

INR 4

INR 5

2083

2081-2082

2086-2087

2095-2097

2148

2102

2144

1221

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

GRAVVÅRDAR MARKERADE MED 2

1010

1021-1022

1035-1036

1048

1094-1095

1104-1105

1106-1107

1249-1251

1154-1157

2035

2085

9. SKÖTSELRÅD

Skötselråden i följande avsnitt är tänkta att ge viss vägledning vad gäller vård och underhåll av den enskilda gravvården, men gäller endast för vårdar som inte är allvarligt skadade. Vid rengöring och reparation av gravvårdar äldre än 100 år eller som har högt kulturhistoriskt värde bör en konservator anlitas för rådgivning och reparationsåtgärder.

Den viktigaste grunden för alla åtgärder är att de inte får skada gravvården och att de skall förlänga dess livslängd. En äldre gravvård skall inte se ut som om den vore ny efter åtgärden. Att rengöra en vård för att den skall bli vackrare har alltså inte första prioritet om objektet klassats som kulturhistoriskt intressant. Om rengöringen däremot handlar om att kunna avläsa en inskription eller skulptural relief är det kanske nödvändigt för att man skall kunna skapa sig en förståelse för objektet. Rengöring bör också självklart utföras om smutsen kan anses skadlig för objektet.

GRAVVÅRDAR AV STEN

Sten är ett sprött material och därmed mycket känsligt för mekanisk påverkan i form av slag och stötar. Det

är därför viktigt att dagligen vara vaksam på vårdarnas tillstånd genom att ta bort vatten och snö från hållar och tumbor, sopa rent dem från löv och nedfallna grenar, och kontrollera så att inte sättningar bildas. Smuts och jord avlägsnas normalt med vatten. Om nedsmutsningen är så kraftig att rengöringsmedel behövs, bör detta vara biologiskt nedbrytbart och ha neutralt pH-värde. Rengöring med vatten får dock aldrig utföras vid risk för frost.

Äldre gravvårdar i kalksten bör alltid hanteras med försiktighet och finns lösa delar skall konservator kontaktas.

Påväxt av alger, lavar och mossor

Biologisk påväxt upplevs ofta som misspyrdande och kan göra inskriptioner svårästa. Vissa lavararter är aggressiva mot stenen genom att de löser upp ytskiktet och får de olika mineralkornen att lossna. Lavar och alger håller också fukt, vilket kan bidra till frostsprängningar. Regelbunden rengöring av gravvårdar med påväxt, exempelvis varje höst, underlättar arbetet.

Alger trivs i fuktiga, ofta skuggiga miljöer. De förekommer därför på stenytter som vetter mot norr eller under skuggande träd. Algerna är vanligtvis gröna och upplevs som fuktiga vid beröring. Även röda alger är vanliga. En sten som rengjorts från alger återkoloniserar snabbt om den inte hålls torr.

Lavar kan se ut på flera olika sätt. På sten ser de normalt ut som tunna skorpor. Vid rengöring är det oftast bara den synliga delen av laven som avlägsnas, medan rötterna sitter kvar.

Mossor växer oftast på stenar som inte rengjorts på länge eller på liggande stenar där jord kan samlas i fördjupningar.

För att avlägsna lavar eller mossor borstas med mjuk borste, sedan laven eller mossan först indränkts i varmt vatten så att den blir lättare att avlägsna. Helst bör detta ske kontinuerligt under flera timmar för att få riktig verkan. Ju blötare laven är, desto lättare är den att avlägsna. Man kan med fördel mjuka upp lavarna genom att stenen under någon vecka får vara insvept i våta tygsäckar och plast. För att öka vätningen av stenen kan några droppar vanligt diskmedel eller såpa

tillsättas. Några droppar ammoniak i vattnet bidrar också till att mjuka upp lavarna. Använd rikligt med vatten och skölj flera gånger. Grus och små partiklar kan annars repa stenytan. Det är lättast att få bort påväxt under vår och höst, eller vid långvarig fuktig väderlek. Särskilt lavar är mest aktiva och växer då, vilket gör dem mjukare och lättare att ta bort.

På hårda stensorter som graniter kan man använda högtryckstvätt med lågt tryck, men förgyllning och imålad text kan skadas. För att undvika materialförluster skall man före högtryckstvätt alltid försäkra sig om att stenen inte har sprickor eller lösa delar.

Lagningar

Sprickor skall alltid lagas av konservator. Mindre delar som hörn och flisor som lossnat från gravvårdarna kan dock fästas med stenlim. Det är mycket viktigt att stenytorna är rena när man limmar och att ingen frostrisk förekommer. Där skärvor saknas bör ifyllnad ske med bruk. Ifyllnad skall alltid göras med bruk som är svagare än stenen, så att

frost och temperaturskiftningar inte skadar denna. Cementhaltigt bruk skall därför inte användas, varför tidigare lagningar med sådant bruk bör avlägsnas och ersättas med kalkbruk eller stenlagingsbruk.

Borttagning av stearinfläckar

Det mesta av stearinen borttages först med oskarpt verktyg av trä eller plast. Man kan också använda kemiskt ren bensin, och sedan suga upp stearinet med läskpapper, men detta fordrar viss erfarenhet. Sot avlägsnas torrt med suddgummiliknande produkter (t ex gomma pane - en degliknande blandning av mjöl, vatten, kopparsulfat och målarsoda) i samråd med konservator.

GRAVVÅRDAR AV GJUTJÄRN

Gjutjärn befrias från rostbeläggning med stålborste. Järnet grundas sedan med blymönja (blymönja är idag förbjudet men får användas av företag och förvaltningar för att vårda objekt med kulturhistoriskt värde) och målas två gånger med mager äkta linoljefärg. Behandlingen upprepas vid behov. Beroende på

klimat m m kan tidsintervallerna variera, men vart tionde år kan tjäna som ett riktmärke.

Missfärgningar från koppar och rost är svåra att avlägsna, varför man behöver rådgöra med konservator. Det är bra att i förebyggande syfte skydda metallen från oxidation genom kontinuerligt underhåll med ommålning av järndetaljer och genom att byta ut rostade järndubb och förankringsjärn till sådana i rostfritt stål. Vid montering av nya stenar på fundament bör rostfri dubb användas.

ANDRA MATERIAL

För gravvårdar av trä, smide, glas eller andra material finns inga generella råd för underhåll. Ofta finns skäl att konsultera en konservator för att behandlingen skall bli så bra som möjligt.

ANDRA TYPER AV SKADOR

Klotter

Klottersaneringsfirma bör kontaktas så snart man upptäcker klotter, då det är lättare att avlägsna ju

9. SKÖTSELRÅD

färskare det är. I tveksamma fall bör konservator kontaktas, t ex när det gäller stenar med försvagade, målade eller förgyllda partier.

Gipskrusta

Svavelhaltiga luftföroreningar kan omvandla ytan på kalkhaltiga stenar till kemiskt gips. Denna s k gipskrusta är ofta svart och bubblig och yttrar sig t ex genom att statyer får svarta ögonhålor och svarta ”slöjor” under utskjutande delar. Gipskrusta är komplicerat att avlägsna och bör överlåtas till konservator.

KASSERADE GRAVVÅRDAR

De gravvårdar som återgår till församlingen men av olika anledningar inte kan stå kvar på sina respektive gravplatser bör inte avlägsnas från kyrkogården. De bör istället placeras någonstans där det finns plats, förslagsvis kan ett mindre område på den nya kyrkogårdsdelen reserveras för detta ändamål. De behöver inte lutas mot muren utan kan grävas ner, såsom de en gång stått på en gravplats. Det finns flera

exempel på detta bruk på Sveriges kyrkogårdar. Detta medför att det som gravvårdarna kan berätta om t ex bygden och om gravvårdsstilar inte går förlorat utan finns kvar. Det underlättar dessutom för släktforskare som letar efter sina förfäders gravvårdar.

Malin Elmberg

KÄLLOR

Emanuelsson, L (1999) *Kulturbeskrivning av Göteborgs kyrkogårdar, Rapport 13: Västra Frölunda och Askims kyrkogårdar*, Göteborg

Hansson, H-E m fl (2002) *Vård av gravstenar* Stockholm

Hoberg B & Eliasson, K-G *Underhåll av gravvårdar*

Kulturmiljövård 1989:6, s 43-44

Vara kyrkogårdar, byggnadshistorisk rapport 2006:22-27,

Västergötlands museum

10. LAGAR

Med lagstiftning finns det möjlighet att styra en kyrkogårds utveckling och förändring. Allt från gravplatsens utformning till förfarandet av begravningsplatsens vegetation regleras genom olika lagar. Församlingen har ett stort ansvar för sin kyrkogård. Länsstyrelsen kontrollerar att de kulturhistoriska intressena tillvaratas och gör tillståndsprövningar när det gäller väsentliga förändringar.

KULTURMINNESLAGEN - KML (SFS 1988:950)

Enligt Kulturminneslagen är det en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö och ansvaret för detta delas av alla. Alla kyrkor och kyrkogårdar byggda eller anlagda fram till 1939 och ett begränsat urval kyrkor byggda efter 1939 skyddas av KML. Enligt KML 4 kap skyddas de kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser.

I 4 kap 11§ behandlas begravningsplatser som kulturmiljöer: I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas.

Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde i minskas eller förvanskas.

I 4 kap 13§ behandlas begravningsplatser tillkomna innan 1939: I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Väsentlig förändring av fast anordning kan vara:

- borttagande eller genomgripande ändring av hägnad
- ändring av material eller färgsättning på anordning inom begravningsplatsen
- ändring av vegetationens arkitektoniska och rumsskapande karaktär
- större ändringar av gravkvarter och vägsystem inom gravplatsen

- åtgärder som i sig själva inte är väsentliga men som har betydelse för anläggningens helhetsverkan om de upprepas, såsom borttagande av gravramar, staket och dylikt kring gravplatser.

Den sista punkten är särskilt beaktansvärd. Man bör alltid fundera på de vidare konsekvenserna av att exempelvis avlägsna stenramar runt gravplatserna.

I 4 kap 6§ omnämns kyrkliga inventarier: Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl.

Kyrkliga inventarier kan även innefatta kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar. Generellt kan sägas att gravvårdar från tiden innan 1850 alltid bör upptas på inventarielistan. Detta eftersom gravvårdar fram till 1800-talets mitt tillverkades mer hantverksmässigt än därefter, då den industriella tillverkningen började komma igång.

BEGRAVNINGSLAGEN (SFS 1990:1144)

Begravningslagen innefattar bestämmelser som kan vara av stor vikt för en kyrkogårds utformning.

10. LAGAR

I 7 kap 25§ sägs: Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

I 7 kap 26§ sägs: Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

I 7 kap 37§ behandlas vad som gäller efter gravrättens upphörande: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

Församlingen kan med stöd av nämnda lagar upprätta särskilda regler för hur olika delar av kyrkogården bör utformas i framtiden.

Malin Elmberg

11. GRAVKARTA

11. GRAVKARTA

Förändringar på kyrkogården kräver tillstånd från länsstyrelsen enligt 4 kap. KML.

De gravvårdar som bedömts ha ett kulturhistoriskt värde har markerats med en 1:a eller 2:a, enligt det system som Västergötlands museum framtagit.

1: Med markerad gravanläggning avses kulturhistoriskt omistliga gravvårdar och gravanordningar. Vårdar och gravanordningar, inklusive stenramar, grusbädd, gravstaket, gravhäckar, gravträd o.d., får inte ändras, flyttas, avlägsnas eller återupplåtas och de skall bevaras och vårdas på plats för framtiden. Vårdarnas och gravanläggningarnas omedelbara omgivning får inte förvanskas. Omgivande befintlig markplanering med kvartersindelning/gravrader, mur, portstolpar, grindar, grusgångar, trädalléer, trädkrans o.d. skall bevaras och vårdas.

2: Med markerad gravanläggning avses kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar och gravanordningar. Vårdar och gravanordningar, inklusive stenramar, grusbädd, gravstaket, gravhäckar, gravträd o.d., bör inte ändras, flyttas, avlägsnas eller återupplåtas och de bör bevaras och vårdas på plats för framtiden. Vårdarnas och gravanläggningarnas omedelbara omgivning bör inte förvanskas. Omgivande befintlig markplanering med kvartersindelning/gravrader, mur, portstolpar, grindar, grusgångar, trädalléer, trädkrans o.d. bör bevaras och vårdas.

----- : Markerat område utgörs enbart av barngravar. Det är viktigt att eventuella tillkommande gravvårdar får en utformning som ansluter till de befintliga.

